

МАЦЕЛЮХ

Богдан Павлович — член-кореспондент НАН України, доктор біологічних наук, професор, завідувач відділу генетики мікроорганізмів Інституту мікробіології і вірусології ім. Д.К. Заболотного НАН України

PER ASPERA AD ASTRA

До 85-річчя від дня народження

2 жовтня виповнюється 85 років відомому українському мікробіологу-генетику, лікарю, поету, учаснику національно-визвольного руху, заслуженому діячу науки і техніки України, лауреату Державної премії України в галузі науки і техніки, премії НАН України ім. Д.К. Заболотного члену-кореспонденту НАН України Богдану Павловичу Мацелюху. Редакція журналу «Вісник НАН України» приєднується до привітань ювілярові і публікує уривок з його спогадів.

Кожна людина на цій грішній і прекрасній землі несе свій хрест на тернистому шляху до зірок. Per aspera ad astra. Не пошукпалася щедра доля з ношею і для мене — сільського хлопчини з Львівщини. У 1945 р. тринадцятирічним юнаком і учнем 7-го класу я на власні очі бачив жахливу картину повішення на електричних стовпах в центрі міста Яворова двох молодих бійців УПА, вчинене советськими окупантами. Серце моє відтоді вщерть наповнилося ненавистю до ворогів.

У 1948 р. я закінчив зі срібною медаллю Яворівську СШ № 2 і вступив на лікувальний факультет Львівського державного медичного інституту (тепер — Львівський національний медичний університет ім. Данила Галицького). Влітку 1949 р. відбулася моя зустріч із куцшовим УПА Степаном Шопським, який перебував в той час на горищі батьківського дому в с. Цетуля і на моє прохання вручив мені брошуру «Про свободу преси в СРСР» і програмний документ «За що бореться УПА» для поширення серед студентів і викладачів медичного інституту.

17 вересня 1949 р. після доносу сексота мене заарештували кагебісти і 29 грудня того самого року військовий трибунал виніс мені вирок: «Ввиду несорвершеннолетия и невыполнения до конца задания снизить санкции ст. 20-54-1а и 54-11 УК УССР до 10 лет лишения свободы в исправительно-трудовых лагерях строгого режима с конфискацией личного имущества». Термін ув'язнення відбував у концтаборах (ОЛПах) Речлага при шахтах 9-10, 11 і 3 заполярного міста Воркута, працюючи на будівництві дитячої лікарні і медичним братом у терапевтичних стаціонарах.

Після смерті кремлівського тирана 4 серпня 1954 р. був звільнений і реабілітований за статтею 197 ч. II КК УРСР: «Подлежит

освобождению из-за отсутствия доказательств для подтверждения обвинения».

П'ятирічне жорстоке випробування моїх фізичних і духовних сил у пеклі червоного диявола закінчилося і настав новий етап у моєму житті. Мені пощастило поновитися на навчання в медичному інституті на 2-му курсі, де я пристрасно захопився мікробіологією і самостійно виділив зі стічних вод річки Полтви, яка протікає під вулицями і будинками Львова, вірулентний бактеріофаг кишкової палички і адаптував його до дії на склеромну паличку. Це була величезна радість першого успіху в науководослідній роботі, статтю було опубліковано в 1958 р. у всесоюзному «Журнале микробиологии, эпидемиологии и иммунобиологии».

Після закінчення з відзнакою медичного інституту мене, як неблагонадійного, державна комісія направила на роботу в Миколаївську область. Перед поїздкою в південні степи України я вирішив стати лікарем-інфекціоністом і тому на кафедрі інфекційних захворювань старанно засвоїв усі необхідні методи діагностики останніх. У Березнегуватській міжрайонній лікарні я працював інфекціоністом-терапевтом і патологоанатомом протягом 15 місяців і здобув великий практичний досвід у боротьбі з такими грізними інфекціями, як правець, поліомієліт, черевний і висипний тифи, дизентерія, інфекційний гепатит, коклюш та ін. Після успішного застосування нових методів лікування правцю у трьох хворих я опублікував у журналі «Врачебное дело» свою другу статтю «Опыт лечения столбняка» (1961). Директор Інституту інфекційних захворювань АМН СРСР член-кореспондент АМН СРСР І.Л. Богданов схвально оцінив цю роботу і побажав мені нових успіхів.

Несподівано доля зробила новий крутий поворот на моєму творчому шляху. Навчання в аспірантурі при Інституті мікробіології і вірусології ім. Д.К. Заболотного АН УРСР (1960—1963) не текло спокійною річкою, трапилися на її шляху підводні скелі. Моїм науковим керівником був професор Михайло Миколайович Ротмістров, завідувач кафедри мікробіології Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Він мав добрі зв'язки з керівниками Ради Міністрів УРСР і домігся

юридичного створення відділу антибіотиків у структурі Інституту мікробіології і вірусології ім. Д.К. Заболотного, хоча фактично його не існувало. Тому ми з Володимиром Суденком як аспіранти відвідували усі лекції професора і практичні заняття на кафедрі університету. Плани М. Ротмістрова скоро провалилися: членом-кореспондентом АН УРСР обрали не його, а Віру Йосипівну Білай. Тому він відмовився від фіктивного відділу антибіотиків і наукового керівництва аспірантами.

На початку другого року аспірантури ми з Володею «повисли в повітрі». Я тоді щиро захопився класичною генетикою, яку на заняттях з філософії шельмували як буржуазну лженауку і продажну дівку імперіалізму. У Києві на початку 60-х років минулого століття в уми партійців, урядовців і викладачів вишів глибоко вкорінилася лисенківсько-мічурінська догматична біологія. Вчена рада ІМВ АН УРСР на принципі добровільності розподілила нас із Володею в нові лабораторії. Згідно з моїм бажанням займатися генетичною трансформацією стрептоміцетів під впливом ДНК, моїм новим науковим керівником став професор Петро Євтихійович Візір, завідувач лабораторії мінливості мікроорганізмів і прихильник учення Т. Лисенка. Між нами точилася непримирима наукова дискусія, і з моєї дисертації викреслили близько десятка сторінок як спробу доказати наявність генів у ДНК. Невдовзі за станом здоров'я професор П. Візір звільнився з роботи, і мені як молодому керівникові відділу генетики мікроорганізмів довелося перевчити і перекваліфікувати весь науковий персонал відділу в дусі класичної генетики.

Після успішного закінчення аспірантури і захисту кандидатської дисертації все своє наступне життя я пов'язав з цим славетним науковим закладом. Тут я в 1965 р. очолив відділ генетики мікроорганізмів, захистив докторську дисертацію, здобув звання професора і члена-кореспондента НАН України за спеціальністю «молекулярна генетика», а також одержав за наукові і практичні досягнення державні, академічні і громадські нагороди: премію імені Д.К. Заболотного НАН України, Державну премію України в галузі науки і техніки, зван-

Учасники I Всесоюзної конференції з генетики промислових мікроорганізмів; зліва направо: Кейт Честер (Норідж, Велика Британія), Олександр Бородін (Пушино-на-Оці), Зденек Гоштялек (Прага, Чехословаччина), Джузеппе Сермонті (Перуджа, Італія), Богдан Мацелюх, Наталія Ломовська (Москва), Дітер Ноак (Єна, НДР). Вірменія, Цахкадзор, 1973 р.

ня «Заслужений діяч науки і техніки України», Почесну грамоту Верховної Ради України, відзнаку НАН України «За наукові досягнення», Орден Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого III ст. УПЦ КП, Знак Ордена «Святий князь Володимир» III ст. МАРТІС «Золота фортуна», грамоту і ювілейну відзнаку «60 років УПА» Всеукраїнського братства ОУН-УПА ім. Т. Чупринки, Диплом міської ради м. Львова «Шляхетна львівська родина» — родина Горинів—Мацелюхів, бронзову і срібну медалі ВДНГ СРСР та ін.

Мені пощастило побудувати кілька генетичних карт і показати двосторонню реплікацію хромосоми стрептоміцетів, відкрити новий протипухлинний антибіотик ландоміцин Е, молекулярний механізм дії і послідовність пучка генів, які детермінують шлях його біосинтезу, новий регулятор біосинтезу антибіотиків і морфогенезу стрептоміцетів та встановити його молекулярну структуру, секвенувати геном стрептоміцета і пучок генів біосинтезу каротиноїдів, розробити систему вектор—господар і клонувати низку генів, селекціонувати і впровадити у виробництво ряд високоактивних штамів мікроорганізмів — продуцентів антибіотиків і бета-каротину. Штами бацили

і стрептоміцета — продуценти поліміксину В і бета-каротину відповідно я продав у вигляді ліцензійних угод закордонним фірмам.

Перелік моїх публікацій становить понад 280 наукових статей у фахових вітчизняних і закордонних журналах, у тому числі 3 монографії: «Проблеми генетической трансформации», «Рекомбинация и репликация ДНК бактерий и актиномицетов» і «Генетические карты микроорганизмов». Я є співавтором 8 авторських свідоцтв СРСР і 3 патентів України. Був науковим керівником 13 кандидатських дисертацій.

Протягом тривалого часу московські кагебісти не випускали мене на міжнародні наукові конференції, незважаючи на позитивні характеристики дирекції і партбюро інституту, райкому партії, Міжвідомчої наукової ради з проблем молекулярної біології при Раді Міністрів СРСР і АН СРСР, оплату подорожі і проживання за кордоном оргкомітетом конференції. У травні 1981 р. я був змушений звернутися до Управління міжнародних зв'язків АН УРСР та Відділу науки ЦК КПУ із заявою про ущемлення моїх прав як громадянина і вченого і про КДБ як гальмо розвитку вітчизняної науки. Після такого мого відчайдушного вчинку ситуація із закордонними відрядженнями змінилася.

Ще один факт ставлення до мене як до неблагонадійної особи (*persona non grata*) керівних «верхів». З нагоди століття від дня народження Леніна усіх завідувачів відділів інституту було нагороджено ювілейною медаллю, крім мене. У душі я навіть гордився цим фактом, бо, звісно, не почував любові до кривавого вождя.

Успішна співпраця з вітчизняними (Київ, Львів) та закордонними вченими з Чехословаччини, Болгарії, Німеччини, Іспанії і США в рамках різних наукових програм і проектів, а також особиста участь у роботі багатьох міжнародних конгресів, симпозіумів та конференцій принесли мені і керованому мною відділу світове визнання як одного з відомих у світі наукових центрів дослідження генетики стрептоміцетів. Я успішно провів на базі свого відділу два міжнародних навчальних курси ЮНЕСКО з біотехнології та генетичної інженерії (1990) і генетики бактерій та стрептоміцетів (1992), що

дозволило мені придбати за валюту такі необхідні для науковців персональні комп'ютери і хімічні реактиви.

Крім суто наукової роботи, мені вдавалося активно проводити педагогічну і науково-організаційну діяльність: читати протягом багатьох років спецкурси лекцій з генетики мікроорганізмів і вірусів у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, а також бути членом кількох спеціалізованих рад із захисту докторських дисертацій, редакційних колегій наукових журналів, президій наукових товариств, ВАК України та Бюро Відділення біохімії, фізіології і молекулярної біології НАН України.

Другим, не менш важливим творчим «крилом» у моєму житті є поезія. Ще зі студентських років я взаємно подружився з музою і опублікував у районних, обласних і столичних газетах, а також у журналах «Дзвін», «Світогляд», «Зона», «Літературна Україна» ряд своїх поезій. Разом із братом, художником Ярославом, я опублікував книжки поезій і живопису «Двокрилля» (2000) і «Україна іде» (2012), а разом із братом і сестрою Ольгою — книжку «Безодня і вершини» (2016), в якій зібрано поезії, спогади, живопис і колекцію автентичних узорів вишитих рушників з різних місцевостей України. Незабаром має вийти друком ще одна моя книжка «Через терни до зірок». У 2017 р. за рекомендаціями відомих письменників Дмитра Павличка, Галини Тарасюк, Максима Стріхи, Григорія Гайового і Надії Кир'ян мене прийнято до лав Національної спілки письменників України.

У своїх творах як генетик-мікробіолог і поет крізь призму своєї науки та історичного досвіду я намагаюся відверто аналізувати актуальні проблеми Всесвіту, природи, суспільства, людини та України. Я вважаю людину двоїстою істотою за своєю природою, носієм різноманітних мутацій, якій притаманні як позитивні, так і негативні риси характеру і вчинки. У Всесвіті, природі, людському суспільстві і в самій людині постійно точиться боротьба і єдність протиріч з тимчасовою їх рівновагою або перемогою однієї зі сторін.

Давно шукаю відповідь на болісне питання: чому Україна протягом століть не змогла

Президент Товариства мікробіологів України Б.П. Мацелюх відкриває черговий з'їзд мікробіологів і вірусологів; поруч у президії — директор Інституту мікробіології і вірусології ім. Д.К. Заболотного НАН України академік НАН України В.С. Підгорський і завідувач кафедри мікробіології та вірусології, проректор Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова професор В.О. Іваниця. 2004 р.

відстояти свою державну незалежність перед чужими загарбниками і окупантами? Часткову відповідь на це сакраментальне запитання дав Юрій Шевельов, назвавши три головні причини втрати українцями державності: провінціалізм, кочубеївщина і Москва. Отець Дмитро Блажейовський додав ще одну причину — лівнине грецьке православ'я. Як генетик і лікар, я додаю ще дві причини — багата і щедра земля внесла у спадковість українця ментальність миролюбного орача і лірика, а країни-загарбники протягом століть винищували в Україні насамперед свідому інтелігенцію, а простих гречкосіїв успішно робили своїми покірними слугами і рабами.

Часи змінюються і ми змінюємося разом з ними (*Tempora mutantur et nos mutamur in illis*). 26-річна свобода України і вільна комбінація хромосом поволі чинять свою важливу справу — відроджують генотип свободолюбного і свідомого українця-патріота, здатного постояти за свої демократичні права, незалежність і справедливість. Я твердо вірю у незнищенність українського народу і його генофонду, а також у добробут на нашій прекрасній землі вже у недалекому майбутньому.